

ПРОЗА ПОЕТА (ПОВІСТЬ МИХАЙЛА ТКАЧА „ХЛІБ З ДОБРИХ РУК”)

Світлана Телешман. Проза поета (повідь Михайла Ткача „Хліб з добрих рук”).

Стаття присвячена аналізу єдиної повісті Михайла Ткача „Хліб з добрих рук”. У тематиці, образах і художественних особливостях прозового твору відчувається вплив поетичного досвіду автора, його ліричного світосприйняття.

Ключові слова: образ радянської жінки, деталь, трагікомічне, фольклор.

Светлана Телешман. Проза поэта (повесть Михаила Ткача „Хлеб из добрых рук”).

Статья посвящена анализу единственной повести Михаила Ткача „Хлеб из добрых рук”. В тематике, образах и художественных особенностях прозаического произведения чувствуется влияние поэтического опыта автора, его лирического мировосприятия.

Ключевые слова: образ советской женщины, деталь, трагикомическое, фольклор.

Svitlana Teleshman. Poet's prose (Mykhailo Tkach's story „Bread from good hands”).

Mykhailo Tkach's single story „Bread from good hands” is analyzed in this article. Subjects, images and artistic features of the prose composition is influenced by the author's poetic experience and his lyrical worldview.

Key words: image of Soviet woman, detail, tragicomic, folklore.

Михайло Ткач прийшов у прозу порівняно пізно – коли вже відбувся як поет і кіносценарист, заслужив народну любов і навіть схвалення влади – чільне місце серед відзначених високими державними нагородами.

Його повість „Хліб з добрих рук” побачила світ 1981 року, незадовго до 50-ліття автора. Це, за словами літературного критика В. Дячкова, „річ з усіма притаманними строгому епічному жанру особливостями: тут є і соковиті характери людей, і деталізовані побутові сцени, і композиційна стрункість” [2, с. 262].

Повість наскрізь народна в усіх розуміннях: про народ (народні характери), його історію (на прикладі життя криничного майстра Самсона), сьогодення (хліборобська праця), звичаї (маювання криниці на Зелені свята), обряди (поховання Самсона), легенди (про Царський міст, Кармелюкового дуба), медицину (Катерина веде хворого Максима до дідуся, що знається на травах).

Останній епізод – автобіографічний. В одному з інтерв'ю М. Ткач розповідав: „Народився я дуже хворобливою дитиною і майже не було надії, що виживу. Та мама боролася за моє життя... Вона звернулася до діда-знахаря, який порадив цікавий метод порятунку: спекти житній калач і продіти мене через нього, а потім скупати у травах. Не знаю, що саме допомогло – віра батьків чи чудодійна властивість жита, та я одужав” [1, с. 14].

Серед фольклорних украплень – прислів'я і приказки (найбільше їх у мовленні головної героїні Катерини): гріш ціна в базарний день; гуртом і море загатити можна; пройти – що пісню проспівати; скупому душа – дешевша гроша; для милого друга й вола з плуга; знав би, де впадеш, постелив би м'яко; разом і Бога за бороду можна взяти; зроби сьогодні те, що маєш зробити завтра тощо. Також пісні (історичні, весільні, про кохання). Є кілька Ткачевих: „Не питай” і „Дівоча весела”.

Автор стверджує, що для його народу пісня – то життя („куля обірвала пісню щасливого подружжя” [4, с. 42]), оберіг від усього лихого („якщо дуже страшно, можете заспівати” [4, с. 94]). У повісті він порушує ту ж проблему, що й у критичних статтях, – відмови молоді від рідної пісні на користь іноземної: „Марина тільки й знає, що переписувати у телевізора чужі пісні. Свої вже зовсім перестали співати, рота лінки відкрити, тільки приймачі та магнітофони слухають” [4, с. 132]. Близькі до неї проблема передачі досвіду (історичного, культурного, особистісного тощо) від старшого покоління до молодшого, проблема батьків і дітей.

Катерина Стародубенко цінувала свою маленьку сім'ю. Бувало, що й голова колгоспу в ній поступалася матері. Навіть не погоджуючись із сином у душі, головна героїня підтримує його, дає насагу, як старе дерево зеленим пагінцям: „На товстому, може, в п'ять обхватів, стовбурі кора, покраяна глибокими борознами, нагадувала зораний в засуху переліг. Стратонівна помітила, що з однієї борозни росте тонкий пагонець з двома зеленими листочками на верхівці. Вона погладила пагін

пальцями, відчула його молоду пружність.

– От природа – через таку товсту кору проріс! Старий, а ще дає поживу молодому...” [4, с. 189].

Свого часу Катерина пожертвувала особистим життям задля дитини: відмовила залицяльнику Дмитрові Помазану, що мав необережність обмовитися про її сина як про перешкоду для узаконення стосунків.

„ – Мамо, – раптом запитав, – а чому ви одна все життя?

– Хіба? Ти ж у мене є, дитино моя... І робота, і люди...” [4, с. 190].

М. Ткач змалював типовий образ радянської жінки, доволі близький до образу української жінки – жертвовної, працьовитої, волелюбною, сильної:

„ – Скажіть, мамо, коли я був малий, ви сповивали мені руки й ноги сповивачем? – несподівано запитав Максим.

– Сповивала, а що? – насторожилася.

– Туго?

– Всі сповивали туго, – не могла збагнути, до чого веде син.

– Я так і думав. Мене завжди дивувала сила у ваших руках” [4, с. 62].

Образ радянської жінки в літературі мав стати прототипом справжньої радянської жінки. Тому творити його треба було дуже обережно й ретельно, звісно, не без опосередкованої участі держави. Намагаючись задовольнити запити так званого „соціального замовлення”, письменники розробляли образ універсальної героїні – матері-селянки, вдови, колгоспниці з непохитними моральними принципами й комуністичними ідеалами. Таким чином література виконувала покладену на неї державою виховну функцію. Із цього погляду образ Катерини Стародубенко написаний за всіма „канонами”: голова колгоспу села Громи, шанована людина, двічі Герой Соціалістичної Праці, матір, удова. Вона пророк комуністичного майбутнього. Їй належить гуртувати й вести за собою непросвітлених. Справа не з легких, бо односельчани тримаються за минуле, як за святиню:

„ – Це ж наша історія! – занепокоїлась Василина.

– „Історію” перенесемо вище... Може, й ми з вами з часом переїдемо в нові будинки – кам’яні, високі, з водогоном і газом, усіма вигодами, великими вікнами, балконами... Вийдеш на балкон – аж за море видно, – захоплено малювала перспективу Стратонівна” [4, с. 78].

Мовлення Катерини афористичне: „Час квапить, не стоїть на місці. Тільки свята, позначені червоним у календарі, владні порушити узвичаєний ритм, дають можливість людині подумати не поспіхом, оглянутись на своє минуле, без якого й грядуще не дається...” [4, с. 14]; „чоловіків тільки любов’ю треба виховувати. До всього треба мати талант, а до кохання – особливо. Жінки творять любов, а не чоловіки. Вони лише насолоджуються нашою творчістю” [4, с. 137]; „з погодою порозумітися важче, ніж з людиною” [4, с. 155]; „пам’ять від ситості лінивою стає, а людина байдужою” [4, с. 163]; „деякі люди – як ті ковбаси, чим їх начиняють, те вони й носять у собі” [4, с. 181]; „завжди хтось комусь потрібен, а головне – прийти до людини вчасно” [4, с. 190] тощо. Очевидно, так автор намагався наголосити, що за його героїнею – істина.

Катерина проти того, щоб її заслуги вшановували так, як прийнято – пам’ятником за життя: „Мене сміх бере, як подумаю, що кожного дня дивитимусь на себе бронзову” [4, с. 47]. Натомість вона пропонує звести пам’ятник жіночим рукам. Однак ця ідея наштовхується на офіційний спротив, бюрократичну обмеженість: „На руки нема постанови” [4, с. 48]. М. Ткач описує трагікомічну ситуацію цілковито в дусі доби. Загалом він часто застосовує поєднання трагічного й комічного. Наприклад, у розмові Катерини із завідувачкою Будинку культури Мариною Волошин:

„ – І що, оце треба гриміти на все село? Всіх пташок порозганяла...

– Хто їх тепер слухає, Стратонівно? Не той час” [4, с. 87].

Прийом переплетення контрастних величин наснажує твір психологізмом. Нарочите ж їх розмежування застосоване для створення упізнаваних образів. Результат найбільш помітний, коли в полеміці зустрічаються вихідці з одного середовища.

Катерина з товаришкою Килиною розмовляють про пам’ятник голові колгоспу:

„ – Неловко якось, Килино, перед людьми.

– Чого б це я соромилася? Мала б я дві Зірки, як ти, – жива вилізла б на постамент” [4, с. 167].

Також це засвідчує розмова голови райвиконкому Дмитра Помазана і секретаря райкому Артема Туряниці:

„ – Я тобі скажу з власного досвіду: дали лінію – не відступай. Не перегинай. Як говорила одна

людина – і це правильно: трохи не догнеш – нічого, тебе поправлять, а перегнеш – хто його знає, що буде, – застеріг Помазан.

– Я з тією людиною дозволю собі не погодитися – це психологічна інерція... Легше за все зробити поспішні висновки – і нічого не робити... Врешті-решт, ми творимо на цій землі хліб чи лише їмо? – розсердився Туряниця” [4, с. 54].

Це типові для епохи герої, що легко діляться на позитивних та негативних. В основі кожного образу – певний набір гармонійних рис характеру, відповідно до нього й діють: Катерина Стародубенко – вольова, добра, мудра, Килина – амбітна, заздрісна, Артем Туряниця – мудрий, толерантний, Дмитро Помазан – підлий, амбітний, Іван Волошин – добрий, запальний, Максим Стародубенко – енергійний, цілеспрямований тощо.

Автор надає героям правдоподібності, так би мовити, вдихає життя, уплітаючи в їх мовлення повторювані фрази: улюблений вислів Катерини – „нікудишня двоєшниця”, Дмитра Помазана – „я так думаю, і це правильно”, Василя Батури – „нормальний ход”.

Для лексичного самовираження образів автор використовує діалектизми, жаргонізми, суржик: звичайна сільська жінка Теклюшка має у словниковому запасі „лавреата”, „дохторку” і „хінфарт”, сучасна міська мати-одиначка Анжела – „рандку”, безіменний у М. Ткача продавець – „лічність”, „туфлі”, „блеск” і „то що нада”. греблю гати; накивати п’ятами; торішній сніг; по кісточки; кров з носа; попастися на язик; як прив’язаний тощо.

Особливо ретельно, як дорогий серцю, виліплено образ Самсона Титовича, криничного майстра й закликальника. Він має реального прототипа, причому родом із дитинства автора. В інтерв’ю Кельменецькій районній газеті „Рідне слово” письменник признавався: „Я дуже люблю своє непоказне рідне село. Як і в далекому дитинстві, з лукачанських горбів у мою душу повсюдно запливає мелодія труби, а вже на її відлунні виколісуються слова закликальника: „На сход люди добрі! На сход!”. Все життя переймаюсь тим кличем і за найменшої можливості відгукуюсь, щоб виповнитись правдивою розмовою з матір’ю та батьком, з вуст щирих моїх односельців перейняти образне слово й задушевно пісню” [3, с. 5].

Читаємо у творі: „Самсон Титович стояв на гребені найвищого горба, з якого видно, мов на долоні, все село, і щосили гатив у витовчений шкіряний бік бубона, аби привернути до себе увагу, а вже потім своїм скрипучим тенором закликав односельців:

– На схо-о-од!.. На схо-о-од, люди добрі!.. На сход!” [4, с. 15].

Перед смертю герой прокручує в думках епізоди свого життя, мов кадри кіноплівки. Завдяки цій знахідці авторів вдається погортати сторінки минушини, торкаючись тем, що його неабияк цікавили. Досі часто озвучував їх у поезії: панське іго на Бессарабії, революційні події, емігрантська доля.

Самсон ревно береже свій скарб – гроші з усіх-усюд, що не мають матеріальної цінності, однак дорогі як нагадування про пережите: миколаївські карбованці, польські злоті, австро-угорські крони, американський долар, румунські леї, „катеринка”...

Найбільш колоритний образ повісті є трагікомічним. Доля збиткувалася над Самсоном, тримаючи при житті, але постійно жахаючи смертю. Із фатальних ситуацій рятувало диво. А помер легко, як і належить добрій людині; у суботу, по закінченні трудового тижня, як суджено людині працюючій. Продавець кладе в його головах коричневий фетровий капелюх, який уподобав, проте не встиг придбати. Не лише цей епізод свідчить про увагу М. Ткача до деталі.

Зовнішній портрет головної героїні автор малює не одразу й ніби між іншим: „Помережане зморшками високе чоло, задумливо усміхнені сірі очі, коротко підстрижені темно-сиві коси, круто вигнуті густі широкі брови” [4, с. 66].

Виняток – невеликий рубець овальної форми на лівій щоці: „Коли світло під певним кутом торкалося лискучої шкіри рубчика, здалеку він нагадував краплю сльози” [4, с. 12]. Цю деталь належить відкрити митцям, творчим натурам – скульптору Юрієві Андрійовичу та художнику Василеві Паливоді. Другому – по пам’яті. Слепа людина навпомацки відроджує образ за найбільш виразною ознакою, коротким, але сильним штрихом. І це по кількох словах першої за багато років зустрічі. Знайомий рубчик – своєрідне посвідчення й перепустка у світ минулого, в єдиний видимий, а тому й такий дорогий світ. Нинішнього й майбутнього позбавила війна, відібравши в художника зір.

М. Ткач також уважний до слухової деталі: „Мені чомусь здається, що він от-от постукає в двері. Не подзвонить, а саме постукає...” [4, с. 117]

Автор висловлює загальновідому думку: добрі справи людини житимуть і після її смерті. Зокрема й Самсонові. Адже „найбільше шанували в Громах людину, яка спромоглася за життя викопати

криницю” [4, с. 87], а він зумів викласти не одну. Дуже символічно, що коли село потерпає від посухи, Самсонова криниця рятує від спраги. Не висихає рукотворна історія, без якої немає надії на майбутнє.

Навколо образу Максима Стародубенка вузляться любовні нитки: почуття Валентини, Тетяни, Людмили... Лікарка Валентина, що вже має за плечима гіркий досвід подружжя, прагне уваги й ласки, хоче відігрітися. Студентка Тетяна (цей образ перегукується з образом однойменної героїні О. Пушкіна) насолоджується повнотою власних почуттів. Солодкі муки – це щось нове. І вона, як губка, ладна вибирати навіть біль від невзаємності. Щастя Валентини – в сімейному затишку, Тетяни – в жертвовності.

А Максим не може прийняти ці почуття. Він поруч із Валентиною лише тому, що та схожа на його єдину любов – Людмилу, яку вбила блискавка. Люда померла в полі, стискаючи в жмені змюток колосся. Нині її дочка Наталка „на полях дослідного інституту вихоує пшеницю з материних рук” [4, с. 119]. Як у назві сказано: хліб з добрих рук!

Катерина прагне увічнити ці руки на високому кургані в степу. Промовистий епізод, де головна героїня уподібнюється до своєї мрії: „Стратонівна набрала повні груди теплого духмяного повітря, повагом забрела в бронзовіючу глибіню пшениці, зірвала найкращий колосок, легенько розтерла його в долонях, здмухнула половику і простягнула порепану руку перед собою, ніби з гордістю показала світові налиті людською працею і сонцем перлини” [4, с. 137–138].

Тема хліборобської праці й тема призначення людини у світі тісно переплітаються. Це наче відлуння Ткачевих поезій, вибудованих навколо образів хлібороба, хліба, поля, колоска, зернини.

Змістовою і художньою окрасою твору є розповідь про народження хлібини. Ідеться про дійство святкове, ритуальне. Воно рясно закосичене народними піснями: „Легіла зозуля...”, „Горіла сосна, палала...”, „Мовила-говорила ярая пшениця...”

М. Ткач говорив: „Знаю й ціну хлібу. Я пережив історичний період, який можна назвати феодальним: усі знаряддя праці для господарства люди виготовляли руками, самі пряли, ткали, шили. Однак запам’яталося й інше: хоч би якою важкою була робота – вона завжди супроводжувалася народною піснею, яка надавала людям сили жити” [1, с. 14].

Катерині сниться, як лелечі крила піднімають її білу оселю й несуть до Самсонового двору. Підтримала синову ідею будівництва греблі, вище керівництво – також. Отож тепер меморіальну хату справді перемістять у двір покійного. Головну героїню тривожить думка, чи не покине її тепер єдина у Громах лелеча сім’я. Образ лелек – символ мрії, вірної любові, прагнення висоти і радості життя. Тимто й Катерина переймається, щоб не зникло з душі відчуття польоту. З лелеками пов’язана кровно. Через цей зв’язок тяжіє до рідної землі: „Більше двох років працювала в колгоспі на березі Волги, а думкою весь час линула в далекі Громи, жила сподіваннями на ту весну, коли в чистому небі побачить „своїх” лелек, щасливих від того, що повернулися до рідного гнізда” [4, с. 81].

Для головної героїні відлік часу починається з лелечого гнізда: „Це ж скоро відлетять лелеки в далекий вирій, а там уже треба перевозити хату й самій готуватися до новосілля” [4, с. 173]. А для лелек – із Катриної оселі: „Найстаріший у селі чоловік Самсон Титович вважає (а йому люди вірять), що всі оті білокрилі веселики ведуть свій родовід з гнізда на меморіальній хаті, де жив колись перший голова колгоспу Максим Стародубенко, і їх весняне гуртування тут треба розуміти як шану небесам, де вперше гострили крила, відчули щастя висоти...” [4, с. 5–6].

Прозовий дебют М. Ткача став продовженням його поетичних пошуків у образній і тематичній тканині, тяжінні до фольклору. Повість має виразну ліричну компоненту. Ідеться насамперед про згадувані пісні, описи пензля митця із музикальним слухом, зіркими очима та серцем. Це проза поета, однак, як тонко спостеріг В. Дячков, „не... в уже дещо узвичаєному в нашій літературі розумінні – тобто не лірична есеїстика... Все написане витримане... у тій художньо-стилістичній манері, у тому високопробному образному повносиллі, що притаманне класичним літературним зразкам” [2, с. 262].

Література

1. „Дарувати щастя через пісню”: [інтерв’ю з М. Ткачем; розмовляла Ю. Литвиненко] // Чернівці. – 2005. – 21 січ. – С. 14.
2. Дячков В. Михайло Ткач / В. Дячков // Письменники Радянської України. / [упоряд. С. А. Крижанівський]. – К. : Рад. письменник, 1984. – Вип. 11. – С. 248–263.
3. Рідне слово для нього – Бог: [інтерв’ю з М. Ткачем; розмовляв Б. Гура] // Рідне слово (Кельменці). – 1992. – 5 груд. – С. 5.
4. Ткач М. Хліб з добрих рук: повість / М. Ткач. – К. : Рад. письменник, 1981. – 190 с.